

Co Alenka našla za zrcadlem aneb Etnologové v útočišti selského rozumu

Díl I. Nadhledy a zkratky selského rozumu

Tento článek je první ze série zamyšlení nad současnými podobami selského rozumu v praxi soukromých zemědělců. Jako dva badatele z Etnologického ústavu Akademie věd zabývajícími se významem místní znalosti pro porozumění světu nás zajímalo, jak onen legendami opředený selský rozum zemědělci sami vnímají, jak jej ve své zemědělské činnosti aplikují a co je jeho předpokladem a horizontem. Jakou roli hrají v uvažování o selském rozumu, zemědělském hospodaření a dalších tématech rodinná tradice, zkušenost a paměť? Jak se soukromí zemědělci adaptují na změny v zemědělském sektoru, národním hospodářství a klimatu a jakou roli v tomto hrají selský rozum, ekonomická racionalita a ekologické citění? Jaké hodnoty a způsoby přemýšlení o krajině lokální i globální se v něm odrážejí? A konečně - může být selský rozum inspirací pro řešení problémů současných globálních výzev, kterým čelíme, nebo je spíše překážkou adaptace, bránící přemýšlení o těchto výzvách novým, tvůrčím způsobem?

▲ Miroslav Blahušek jako průvodce po svých pozemcích.

V současnosti panuje shoda v tom, že aktuální model zemědělství založený na intenzivní produkci je v delším časovém horizontu pro lidstvo neudržitelný. Má totiž na zdraví zemědělské půdy, udržitelnost krajiny a biodiverzitu planety značně destruktivní vliv. Často se argumentuje, že jednu z cest, které vedou k udržitelnému zemědělsko-potravinářskému systému a zároveň lepší odolnosti společnosti, mohou představovat praxe i myšlení soukromých zemědělců, kteří zavádějí inovativní pracovní postupy s cílem zlepšit ekonomiku a udržitelnost farmy a záro-

veň přispět k zachování pestré krajiny. Je zřejmé, že s tím, jak globálně roste vliv klimatické změny, budou právě tyto formy hospodaření a způsoby přemýšlení o něm pro zachování alespoň současného stavu biodiverzity, nebo pro adaptaci a mitigaci dopadů globálního oteplování nutných pro přežití, zcela klíčové.

I proto jsme se rozhodli navštívit ty, kteří o své hospodářské činnosti přemýšlejí nad pouhý ekonomický rámec soukromého hospodaření. Ten je jistě z hlediska fungování hospodáře (sedláka, farmáře) důležitý, nám jde ale

o zdokumentování a zviditelnění právě takových způsobů přemýšlení, které otevírají možnosti nastoupit šetrnější cestu k budoucnosti krajiny, potažmo planety jako celku.

Ne náhodou jsme se proto setkali i s několika laureáty ceny programu *Pestrá krajina* udělované *Asociací soukromého zemědělství ČR*, naše setkání jsme ale neomezovali pouze na ně, abychom měli možnost si vyslechnout i zkušenosti těch zemědělců, kteří hospodaří konvenčněji, resp. těch, kteří o účast v soutěži aktivně neusilovali. Ve většině případů se nicméně jedná o členy ASZ ČR, které tímto děkujeme za spolupráci. Rovněž děkujeme všem sedlákům, kteří si na nás našli čas a jejichž názory a zkušenosti zde v našem seriálu postupně představíme. Díky těmto setkáním se nyní s vámi můžeme podělit, proč jsme se mezi nimi nejednou cítili jako *Alenka v říši divů*. Do jakého světa za pomyslným zrcadlem jsme vstoupili, a co je možné si odsud odnést?

Zrnka selského rozumu navátá z Moravské Sahary

„Manžel si natrhá jen támhle oskeruše. Zatím si tu dělejte a ptejte se, na co potřebujete.“ Těmito slovy nás vítá paní Blahušková, když přijíždíme na Ekofarmu Habánský dvůr manželů Blahuškových ve Vacenovicích, který se nachází při soutoku Růdnického a Ratiškovického potoka.

„A nemůžeme vám s něčím pomoci?“ ptáme se, abychom jen hloupě neočumovali s diktafonem v ruce, zatímco kolem nás paní Blahušková se svým synem a dalšími pomocníky kmitá a chystá farmu na příjezd důležitější návštěvy, než jsou dva zvláštní zvědavci-etnologové.

▲ „Proč tam pěstovat obilí, když tam žádný výnos na tom písku nebude. Může tam být sice jen chudá pastva pro ovce, ale aspoň něco,“ říká pan Blahušek.

▲ Manželé Blahuškoví ve stodole se studenty Farmářské školy.

EKOFARMA HABÁNSKÝ DVŮR MANŽELŮ BLAHUŠKOVÝCH

Ekofarma se nachází uprostřed bzenecké Důbravky. Blahuškoví zde hospodaří už po dvě desetiletí na několika celcích půdy o výměře 40 hektarů ve velmi pestré formě – pěstují teplomilné druhy zeleniny, chovají ovce nížinného plemene merinolandschaf, sadaří (meruňky) a větší část své produkce následně prodávají ze dvora. Zároveň je pro ně důležité udržovat pouto s místem aktivní péči o lokální lidovou kulturu, například organizací folklorních akcí přímo na farmě.

„Jako že bych vám vyorala třeba dva řádky erteplí? To byste do večera stihli se-sbírat. Jestli chcete, můžete stůl nanosit

do stodoly,“ přerušuje naše nešikovné postávání paní Blahušková a my jsme konečně alespoň na chvíli co k čemu.

Brzy má dorazit skupina studentů Farmářské školy, kteří se zde mají dozvědět o specifikách fungování zdejšího statku daných všudypřítomnou písčitou půdou. Ocitli jsme se totiž v srdci oblasti, která se nazývá *Moravská Sahara*. Nedílnou součástí charakteru lokality je totiž zároveň velké sucho, které je společně s písčitým složením půdy důvodem její eroze. Hospodařit zde úspěšně a zároveň pečovat o takto křehkou krajinu, rozhodně není nic jednoduchého.

„Dobrý den, vy jste ten Etnografický ústav...?“ vítá nás v dobrém rozmaru přicházející majitel farmy Miroslav Blahušek v doprovodu Tomáše Bureše, ekologického zemědělce z Podkrkonoší, který na ekofarmu přijel podobně jako studenti „pro praktické rozumy“.

Když si nás oba prohlédnou od hlavy k patě, ocení náš outfit pobavenými slovy: „Ale vypadají jako vědci. Vidím to na společensko-vědní obory. Přírodovědci, ti jsou spíš trochu suchaři.“

„My jsme tady na Slovácku na etnografii zvyklí, oni tu vždycky chodívali po těch exotech na vymření, tak mě to nepřekvapuje,“ dodává se smíchem pan Blahušek a rozesmějeme se všichni.

Už jsme si zvykli, že lidé na náš příjezd reagují s pobavením. Naše návštěvy hospodářů často mohly působit jako *blízká setkání třetího druhu*. Podobně jako i u Blahušků jsme byli sedláky považováni za někoho, kdo má pátrat po vymírajících domorodých kmenech, a že je škoda, že proto přijíždíme právě my. Chyba lávky! Coby etnologové jsme nevyrazili hledat fosilie zaniklých zemědělských kultur a civilizací, nýbrž se seznamovat s logikou fungování selského rozumu *živých rodinných farem* a způsobů uvažování hospodářů, když i ASZ ČR pokládá na svých propagačních materiálech české farmy a statky za jedno z posledních „útočišť selského rozumu“ u nás.

Co tedy podle rodiny Blahušků definuje selský rozum? Obecně jej pokládají za velmi inflační pojem. „No, ono je to hodně zprofanovaný,“ říká bez okolků pan Blahušek a jeho syn jej doplňuje: „A navíc je to nebezpečné jako prase, protože na něj odkazují lidi, kteří selský rozum nemají ani omylem. Mně přijde, že si jej často bere do huby kdokoli, kdo chce podpořit svůj názor, aby měl váhu. Tak prostě začnou selským rozumem.“

„No, možná je to jediné jejich ukotvení, na které se mohou spoléhat v dnešní rozevláté společnosti. Podle mě ten selský rozum je jakýsi grunt společnosti, elementární, normální myšlení, podpořené zkušeností,“ vysvětluje pan Blahušek starší.

▲ Významná část produkce farmy Blahuškových se prodává ze dvora.

TOMÁŠ BUREŠ RANČ KRISTÝNKA

Ekofarma Tomáše Bureše se nachází v podkrkonošské oblasti a specializuje se na chov masného skotu a ovcí, prodej mladého vyzrálého bio masa a kravských sýrů. Hospodaří udržitelným způsobem s důrazem na přirozený ráz krajiny a ekologii. Tomáš Bureš na Ranči Kristýnka chová malé stádečko krav plemene aberdeen angus a ovcí plemene romney marsh. Zvířata chová volně, s důrazem na jejich přirozené potřeby a udržitelnost krajiny. Živí se transportem hospodářských zvířat a koní.

Jak se tento „grunt společnosti“ a zkušenost projevuje přímo na salaši Rúdník, se dozvídáme během celého odpoledne v přítomnosti majitelů. Například jsme svědky diskuze nad možností zužitkovat všechny možné části z pěstovaných plodin tak, aby do odpadu záměřila coby nevyužitá jen co nejmenší část. Blahuškoví dnes experimentují s výrobou rozličných olejů (například z lisovaných meruňkových jader pro kosmetické účely), zbytky z pecek potom podobně jako například dřevnatou skořápku z vlašských ořechů (z jader produkují olej do salátů) využívají na otop.

„Jak vyprávěla bylinkářka z Valašska: to, co potřebujete k životu, najdete kolem chalupy. Na pěti metrech najdete všechny potřebné byliny. Z toho, co nám země nabídne, je potřeba vše využít. Naši dědové to uměli, my už ne,“ přemítá pan Blahušek a Tomáš Bureš doplňuje jednu z příčin, proč na spoustu šetrných praktik zapoínáme: „Protože nebyly supermarkety!“

Když se s panem Blahuškem bavíme o tom, jak se zde adaptovali na sucho a nekvalitní písčitou půdu, odpovídá jednoduše, chce se říci dle „jednoduché“ logiky selského rozumu:

„Jen jsme to zatravnili. Proč tam pěstovat obilí, když tam žádný výnos na tom písku nebude? Může tam být sice jen chudá pastva pro ovce, ale aspoň něco. Opravdu tady ty srážky máme totiž minimální a teplo velké. Takže to naše hospodářství limituje. Ale na rozdíl od Vysočiny, kde teďka se suchem problém mají, my jsme na něj už zvyklí, to naše hospodářství vlastně děláme tak už od nepaměti, abychom tady prostě přežili. Nemáme to jak jezďáci, kteří to rozorali všechno, všude dali pšenici a pak nadávali: tam je to úplně na prd, tam je to tak na stoh dobré. No tak, když je to tak, tak tam přeci dám třeba pastvinu! Je to rozhodně lepší, než tam mět pšenici, která je po kolena a není z toho žádný výnos.“

„Hledíme prostě na to, kde se čemu se daří. Máme teda asi 7 ha meruňkového sadu, potom louky a pastviny a zbytek orná půda. Tam, kde máme černozem, sázíme zeleninu, zvláště teplomilnou, třeba okurky. Máme ranné brambory, ale i pozdní. To nás docela drží, máme skoro všechno – od mrkve, červené řepy, pórek, rajčata, okurky, cibule, česnek. Zákazník, když k nám přijde nakoupit, tak aby přišel a měl plnou bednu. Sice to pro nás není pohodlné, ale chceme, aby měl to portfolio široké.“

Pan Blahušek tak podtrhuje tři klíčové principy, s nimiž jsme se setkali prakticky na všech soukromých hospodářstvích – diverzifikace produkce, finalizace produkce a aktivní komunikace s koncovými zákazníky. O těchto principech se zmíníme více v dalších dílech.

Jako Alenka v říši divů jsme se pak cítili, když nám pan Blahušek během komentované procházky po jeho jednotlivých pozemcích vyprávěl, že součástí řešení adaptace na sucho může být soužití a lze říci i „spolupráce“ se zvířaty, v tomto případě s bobry, jejichž budování hrází na potoku v blízkosti pole hospodář toleruje, protože přispívá k zadržování vody.

Tomáš Bureš dodává, že důležitou součástí přemýšlení o vlastní práci hospodáře je nutnost orientovat se na dlouhodobější perspektivu vývoje a plánovat i do vzdálené budoucnosti, ne žít ze dne na den.

„Když vidíte dál než za jeden rok, tak víte, že to je nutnost. Když to nebudete dělat a budete si jenom sedět doma na prdeli u televize a posekáte to, tak zjistíte za deset let, že už co sekat nemáte. Už vám tam nic nevyroste, když jste tomu nic nedal.“

Zmiňuje rovněž základní předpoklad fungování farmářů – vztah k půdě nebo zvířatům.

„Podstatný je to mít trošku v sobě, mít k tomu vztah. Ne jako k majetku, ale k nějaké entitě – ať už ke zvířatům, když dělá člověk živku, nebo k půdě. Bez toho člověk dříve nebo později skončí, protože ono se to nedá vydržet, když na vás vše ostatní okolo toho řve: jdi vod toho, přestaň to dělat!“

Jeho cesta k farmářství byla přitom poměrně klikatá. Nenarodil se v tradiční rodině na venkově, kde by k hospodaření „přičichl“ již od malička a zdědil jej do vínku, ale postupem času si uvědomil, že město pro něj zkrátka není a toužil po práci v přírodě.

„Žil jsem deset let v Praze a to mě ze života ve městě úplně vyléčilo. Pro mě ten život tam prostě není, fakt jsem se tam necejtil dobře. Hele, jako kdysi to tam bylo prima za studií, ale už prostě úplně cejtím, že tam nepatřím, nehodím se tam, ty lidi tam už nechápu. Já potřebuju být v lese prostě nebo na louce, tam mi je nejlíp.“

Dnes se již identifikuje s označením sedláka. Na otázku, zda si novou identitu podhorského farmáře osvojil, odpovídá se smíchem: „Jo určitě, to je jasný! Já už to mám dokonce na vizitce na místě podpisu v mejlu. Když jsem takto podepsaný mejl posílal prvně šéfovi, tak mi odepsala: sedlák, to je dobrý, brácho!“

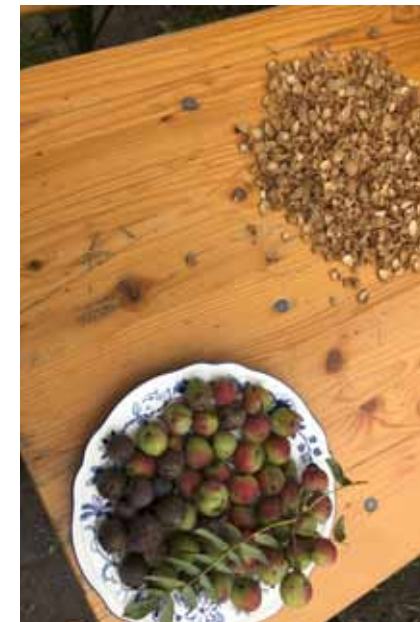
▲ Komunikace se zákazníky probíhá i prostřednictvím sociálních sítí. Na fotografii instagramový účet farmy.

▲ Setkání s panem Michalem Milerským v Nýdku. V pozadí místní informační centrum a muzeum Dřevíónka.

MICHAL MILERSKÝ

Vedle své vědecké práce pro Výzkumný ústav živočišné výroby se věnuje chovu ovcí plemene valaška na svých podhorských pozemcích. Je autorem metodiky uchování genetického zdroje plemene valašská ovce. Mimo jiné je iniciátorem vzniku originální mapy Nýdku, která zachycuje lokální názvy v místně specifickém nářečí „po naszymu“. Mapa by chtěla sblížit generace a usnadnit vzájemné dorozumívání mezi samotnými Nýdečany, i komunikaci s turisty, kteří do obce přijíždějí.

▲ „Z toho, co nám země nabídne, je potřeba vše využít. Naši dědové to uměli, my už ne,“ přemítá pan Blahušek.

Nadhledy a zkratky selského rozumu z krajiny lemované Beskydami

Vůbec první, vpravdě iniciační návštěvou, kterou jsme během více než roku zajištění za soukromými zemědělci podnikli, bylo setkání s Michalem Milerským v Nýdku na Těšínsku. Ten se věnuje chovu ovcí plemene původní valaška na svých podhorských pozemcích. Po příjezdu jsme uváděni do právě dokončené Dřevíónky, místního informačního centra a muzea tradičních předmětů z regionu. Právě zdejšímu místu a regionu pan Milerski věnuje velkou část svého vyprávění o minulosti. Lokální historie zde vždy byla doprovázena specifikami etnického soužití Poláků a Čechů.

Je iniciátorem vznikající mapy Nýdku, která zachycuje místní názvy ve zdejším specifickém nářečí po naszymu. Už samotná debata o logice pojmenování a způsobech vytváření místních jmen podle nějakého charakteristického znaku se přímo váže k tomu, co bychom mohli chápat jako projev myšlení selským rozumem.

„Třeba Prys Křýžu, tam zahynul jeden místní, tak se tam postavil kříž. Prys křývej lipě, taky tam původně stála lipa. Jinak lesy jsou pojmenované podle charakteru, např. „Zorolny“, to znamená „za rolí“, jakoby za oraným místem. Kamyinny – že tam byly kameny. Tato část se se zase jmenuje Foroty, kdysi se tady kopala železná ruda a rudu pak dávali do zásoby, proto ty foroty.“

Po rozhovoru týkající se samotné lokality Nýdku nás pan Milerski provádí rozlehlým a geomorfologicky velmi členitým okolním terénem, aby nám některá místa z mapy přímo ukázal.

O AUTORECH

Mgr. MICHAL PAVLÁSEK, Ph.D.

(*1983) vystudoval etnologii a historii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Je výzkumným pracovníkem v Etnologickém ústavu AV ČR, příležitostným reportérem a dokumentaristou. Zabývá se zejména fenomény spjatý s migrací a pamětí.

Mgr. PŘEMYSL MÁCHA, Ph.D.

(*1975) vystudoval etnologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současnosti je výzkumným pracovníkem v Etnologickém ústavu AV ČR, dříve působil na Ostravské univerzitě. Věnuje se jazykové antropologii, etnoekologii a environmentální historii.

Když se zastavujeme u dřevěné koliby na louce spásané jeho ovci, seznamujeme se i s aktuálními výzvami pastevectví, zejména problematickým soužitím s vlky, kteří místním chovatelům způsobují těžké ztráty. Vlkům už v obci padlo za obět více jak 100 ovcí.

„Tady jsou menší stáda, tak jsou ty ovce zranitelnější. Už se to tady dostalo do stavu, kdy lidé raději obcházejí některá místa, aby se dostali domů. A to je úplně špatně. Ten vlk si to vyhodnotí, že mu člověk ustupuje z cesty a bude ještě drzejší. Začali jsme proto využívat ty dvojité vyšší sítě, mají podle normy proti vlkům metr dvacet. Ale vlkům o tom, zdá se, nikdo neřekl, stejně to přeskochí. Prostě když se toho nebojí, tak to holt skočí. Oni by se toho měli bát, mělo by je to třeba pokopat elektrickým proudem, měli by mít špatnou zkušenost a pak by přestali.“

Když se začínáme doptávat, jak si sám selský rozum představuje a vysvětluje, definuje jej hlavně jeho jednoduchým, nekomplikovaným přístupem k řešení problémů, tak jak ostatně odráží jeho citované řešení zamezit dalším útokům ze strany vlků.

„No to je ta jednoduchá logika asi. Proč obcházet a vymýšlet nějaké klikaté cesty, když to jde projít tou zkratkou? Všichni tři se pohybujeme jako trošku v té vědecké branži, no a tam je tendence všechno jakoby zaškatulkovávat, analyzovat, hodně kategorií vymyslet, jo a přitom někdy to de říct jednou větou. Zrovna jsme tady měli nějaký seminář o ovcích a pastvinách v souvislosti s tím stříháním, no a tam jedna účastnice říkala, kolik těch životních potřeb člověka i psychických ta ovce nějakým způsobem a jakým způsobem uspokojuje, a čím mu je jako prospěšná. No a gorale na to mají jednu větu: Gdo mo łowce, tyn mo, co chce (v překladu Kdo má ovce, ten má, co chce). A to je ten selský rozum: prostě zbytečně nekomplikovat věci.“

Následně se ve svých úvahách obrací zejména k obtížnému životu v minulosti zdejší obce a krajině. Pro její charakter je určující blízkost Slezských i Moravskoslezských Beskyd, jež masiv Nýdek ze dvou stran obklopuje. Rozpomíná se přitom na ty předchozí obyvatele, s nimiž selský rozum ztotožňuje.

„Vzpomínám si tady na dvě ženy – paní Janíčková a paní Lamačová. A to byly ženy bez vzdělání, jen ty čtyři třídy nějaké. Přitom taková ta bystrost a humor a ta inteligence! Vždycky jak něco řekly, tak ono to sedlo! To je pro mě prototyp toho selského rozumu. Nevím, jak to aplikovat na celou společnost – možná příkladem, napsat o té paní Janíčkové, že i tací lidé tu žijí a lze je obdivovat, i když nemají tituly nebo nejsou politiky. A tu společnost obohatili velmi. Kdo chtěl naslouchat, ten určitě získal.“

Úcta a respekt předků je jednou z červených linek vyprávění pana Milerského a nejinak tomu bylo v případě jiných navštívených hospodářů. Záhy začne poukazovat na vztah selského rozumu a „přirozené inteligence“, která nevychází z formálního vzdělání, ale z nabytých životních zkušeností v místě hospodaření. Zdá se tedy, že jistá jednoduchost či nekomplikovanost při snaze řešit věci může vyvěrat z konkrétních lokálních podmínek.

„Selský rozum vychází z těch zkušeností a možná i těch instinktů z přírody. A ty má, kdo s půdou dělá, s přírodou se setkává každý den a vidí ty zákony přírody zblízka, nemá to vyčtený z knížek, ale vlastního pozorování. Je to instinkt, příroda. A to se nedá naučit, to člověk musí mít svým způsobem v sobě. Anebo nebýt ovlivněn tolik tím, co nám tlačí všechno do hlav ve školách, všechno analyzovat, rozpitvávat, na všechno mít škatulku. Z toho jednoduchého pozorování života přírody si vyvodím svoje jednoduché závěry, a to je ten selský rozum. Asi každý by se měl vrátit k tomu jednoduchému uvažování a té skromnosti.“

Takže nadhled a zkratka, to je asi ten selský rozum. Možná, že ten selský rozum má něco společného s tou spontánností. Jako to první, co tě napadne, nebo že prostě řešíš nějakou situaci hned a máš ten dar, že to vyřešíš správně.“

„A není ona spontánní reakce hledat rychle řešení a přímočaré odpovědi spíše překážkou nebo limitem současných výzev a problémů, které často nejsou intuitivní a jednoduché? Nevyžadují současné komplexní problémy komplexní řešení a odpovědi?“ pokoušíme se tuto představu problematizovat.

„Těžko se odpovídá... Asi ne všechny problémy můžeme vyřešit tím selským rozumem. Ta spontánnost někdy na místě nebude. Měl jsem na mysli spíše tu snahu o jednoduchost. Dám vám příklad – proč vymýšlet nějaké složité vzorce v matematice, když to jde udělat několika trojčlenkami?“

Projevy selského rozumu jistě nelze brát jako recept na všechny palčivé problémy dneška. Zejména jeho automatickým nárokovaním pravdy či argumentováním jeho prostřednictvím je jistě minimálně diskutabilní, a zasluhuje si proto kritický nadhled, mnohé představy pana Milerského však vnímáme jako opravdu podnětné k přemýšlení.

Tím, co v nás rezonuje i poté, co se s ním rozloučíme, je jeho morální apel na potřebu skromnosti v životě obecně (využití přírodních, ekonomických a potravinářských zdrojů) a potřebu pokory, respektu a úcty právě k těm, kteří prožívají svůj život v takovéto skromnosti a šetrnosti s ohledem na lokální krajinu. Domníváme se, že toto je klíčem k otevření dveří do říše selského rozumu, jeho mementem.

„Jako proč lidi tolik žerete a pálíte? Za 200 let člověk pustil komínem všechny fosilní paliva, který se tady miliony let shromažďovaly, kvůli své bezohlednosti, místo aby se uskromnil. Třeba ta paní Janíčková, ona šla vždycky do lesa, měla 90 let, opřela si karkošky (tj. větve) o strom a až uschly, tak je zanesla domů, měla na zimu topení, prostě byla z chudých podmínek. Neměla jiné potřeby, než jen něco dát vnoučatům. A tady člověk už neví roupama, co by.“

Text je výstupem výzkumného projektu Zdravý selský rozum v čase globálních výzev podpořeného v rámci programu Strategie AV21 Odolná společnost v 21. století.

20. 11. 2023

Text: Michal Pavlášek, Přemysl Mácha

Foto: Michal Pavlášek